

Pe urmele unei descoperiri arheologice

Zsuzsanna Tóth

O descoperire senzațională pentru istoria legătoriei de carte a ieșit la iveală în 2017, în timpul lucrărilor de restaurare desfășurate la clădirea Budai Vigadó, în cadrul unei săpături arheologice. Imaginea obiectului a fost publicată de arheologul responsabil de săpături, Judit Benda¹ (foto 1). Obiectul, identificat în studiu drept poanson sau ștanță de probă pentru orfevrărie, părea cunoscut. Este vorba despre un anumit tip de ștanță folosit la decorarea legăturilor de carte, al cărei imprimeu a putut fi identificat în cadrul cercetărilor asupra legăturilor istorice păstrate în colecția Bibliotecii Naționale Széchényi, pe un volum de predici al lui Pelbárt Temesvári (Pelbárt de Timișoara). Volumul a intrat în colecția Bibliotecii Naționale Széchényi (OSZK) în anul 2014, prin achiziție de la Anticariatul Central.²

Potrivit comunicării arheologului Judit Benda, unealta a fost descoperită ca obiect izolat, într-o groapă de gunoi, în cadrul cercetărilor arheologice desfășurate în fața clădirii Budai Vigadó; punerea în pământ a fost estimată în jurul anilor 1490. Obiectul este realizat din bronz, fapt care sprijină identificarea sa mai recentă: nu doar prin formă, ci și prin material, corespunde ștanțelor folosite și în prezent în legătoria de carte. Totuși, nu ar fi fost adecvată pentru utilizare ca poanson propriu-zis de baterie. Prin urmare, piesa reprezintă o ștanță individuală, fără mâner, utilizată pentru decorarea legăturilor de carte. Mânerul lipsă, asemenea celor moderne, a fost cu mare probabilitate din lemn, având rol izolator împotriva căldurii și oferind o priză bună, întrucât, în timpul utilizării, partea metalică a ștanței era încălzită și presată în piele (foto 2).

După identificarea amprente ștanței de pe volumul cu predici al lui Pelbárt Temesvári, a fost posibilă recunoașterea uneltei pe baza imprimeului furnizat de Judit Benda (foto 3).³ Concordanța între desen și dimensiune confirmă faptul că decorarea legăturii cărții a fost realizată cu ajutorul acestei ștanțe. Importanța descoperirii este cu atât mai mare cu cât, până în prezent, nu se cunoștea niciun exemplar de ștanță păstrat din această perioadă, nici din

atelierelor de legătorie de carte din Buda, nici din alte centre de legătorie din Ungaria.

Împărțirea legăturilor de carte în funcție de ornamentația lor a fost tratată în două lucrări fundamentale din domeniul istoriei legătoriei. În volumul său,⁴ Éva Koroknay a analizat 327 de legături renescentiste maghiare, iar lucrarea amplă a lui Marianne Rozsondai, care acoperă legăturile maghiare,⁵ este completată cu tabele de ștanțe. Motivul ștanței descoperite în timpul săpăturii arheologice apare în ambele lucrări. Koroknay denumește motivul „frunză dublă pelta plasată pe un capitel de coloană”, în timp ce Rozsondai utilizează o formă abreviată: „frunză dublă pelta”. Denumirea face trimitere la un motiv utilizat și în decorarea corvinelor – motivul pelta (foto 4) – care seamănă cu „aripile” ce apar pe ștanța individuală. Este de presupus însă că originea motivului se leagă mai curând de ornamentica gotică de chenar (foto 5), care, așa cum indică și cercetările actuale, apare nu doar pe legături de carte, ci și pe forme arhitecturale⁶ (foto 6).

La sfârșitul secolului al XV-lea și începutul secolului al XVI-lea, decorarea legăturilor de carte se realiza, în mare parte, cu ștanțe individuale, asemănătoare celei descoperite în săpături. În această perioadă, în Europa se produce o schimbare de stil în legătoria de carte: la nord de Alpi predomină în continuare legăturile de tip gotic, în timp ce în sud se impun cele în stil renescentist. În Ungaria, datorită relațiilor istorice, ambele tipuri de legături au fost prezente; cele de stil nou, renescentist, s-au dezvoltat în cadrul curții regale și în zonele aflate sub influența acesteia. Influența venită dinspre Italia, care și-a găsit expresia deplină în corvine⁷, s-a manifestat nu doar

¹ Benda Judit: A kúszólevél nyomában. Budai ötvösműhelyek és egy 15. századi műhely leletei, In Cseh Fruzsina, Kis Viktória, Szulovszky János (szerk.): *A nemes- és színesfémek régészete, története és néprajza a Kárpát medencében. Készítéstechnikai, archeometriai és társadalomtörténeti megközelítések*. ELKH BTK, 2021, 89-103.

² Temesvári Pelbárt: *Sermones Pomerii fratris Pelbarti de Temeswar divi ordinis sancti Francisci de tempore*. 1509 [Lugduni], MNMKG OSZK RMK III. 161/3.

³ Autorul mulțumește lui Judit Benda pentru punerea la dispoziție a fotografiei și a amprente obiectului.

⁴ Sz. Koroknay Éva: *Magyar reneszánsz könyvkötések*. Művészettörténeti Füzetek 6. Budapest, 1973, Akadémiai Kiadó.

⁵ Rozsondai Marianne: *A magyar könyvkötés a gótikától a művészkönyvekig*. Budapest, 2019, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ - Kossuth Kiadó. https://real.mtak.hu/103023/1/magyar_konyvkotes.pdf (22.01.2025).

⁶ Dacă luăm ca punct de plecare interpretarea lui Éva Koroknay, motivul este reprezentat cu aripile orientate în sus, așezat pe o consolă sau pe un capitel; însă, în majoritatea cazurilor, motivul apare în compoziție inversat, cu aripile în jos sau orientat spre chenar.

⁷ Tóth Zsuzsanna: Corvina-kötések az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményében. / Legături de cărți tip corvina în colecția Bibliotecii Naționale Széchényi. *Isis – Erdélyi Magyar Restaurátor Füzetek / Revista Restauratorilor Maghiari din Transilvania* 19. Szerk. Kovács Petronella, Haáz Rezső Múzeum, Székelyudvarhely, 2019, 7-18 / 125-130. https://epa.oszk.hu/00400/00402/00018/pdf/EPA00402_

prin compoziția centrală, ci și prin apariția unor motive renaștentiste noi și a tehnicii de aurire. Măsura în care aceste influențe au modelat tipul emergent – și în continuă evoluție – al legăturii renaștentiste maghiare a determinat aspectul decorativ și repertoriul ornamental al legăturilor. Se poate observa că, pe legăturile realizate anterior anului 1500, apar mai frecvent motive de origine italiană, vizibile și pe corvine: motive împletite, motivul pelta, lalele, cercuri duble. După 1500, utilizarea acestora scade, iar motive precum modele decorative de grilaj, palmete cu acant, rozete complexe, flori în potir sau flori de rodie devin mai frecvente, dar continuă să fie prezente și marile rozete gotice. Totodată, nu doar momentul execuției era important, ci și apropierea sau depărtarea – geografică sau ierarhică – față de curtea regală. Distanțele mai mari, fie fizice, fie simbolice, aduceau cu sine mai multe elemente cunoscute din legăturile gotice, chiar dacă într-o reinterpretare renaștentistă. În ciuda faptului că unele dintre motivele decorative prezente pe legături sunt de origine gotică, iar altele renaștentiste, în ansamblu ele formează un grup coerent de ștanțe, specific stilului renaștentist maghiar, unificat și bine definit.

Legătura lucrării lui Pelbárt Temesvári, publicată la Lyon în 1509, pe care apare amprenta ștanței analizate în acest studiu, aparține de asemenea tipologiei legăturilor renaștentiste maghiare (fig. 7). În consecință, ornamentația sa în tehnica presării oarbe (blind stamping) este caracterizată printr-o compoziție centrală specifică Renașterii și o structură decorativă organizată în registre delimitate de chenare (foto 7, 16). Odată cu apariția acestui tip de legătură renaștentistă, se răspândesc și roletele (ruletele) ornamentale, ale căror suprafețe de presare mai largi permit umplerea rapidă a chenarelor cu modele repetitive (foto 8). Cu toate acestea, utilizarea roletelor pe legăturile renaștentiste maghiare rămâne o raritate. Umplerea chenarelor, ca și în cazul de față, se realiza de obicei prin aplicarea repetată și foarte apropiată a unor ștanțe individuale, uneori în așa fel încât marginile desenului să se îmbine într-un nou motiv ornamental.⁸ Benzile decorative care alcătuiesc chenarul legăturilor erau de regulă completate alternativ sau lăsate neornamentate. Numărul acestor chenare crește proporțional cu dimensiunea volumului. Zona centrală delimitată de acestea era adesea decorată cu un motiv circular, cu un grup de ștanțe sau cu o ștanță centrală dominantă – așa cum este și în acest caz. Pe această legătură se pot identifica urmele a șase ștanțe distincte; din păcate, din cauza absenței pielii de pe cotor, nu s-au

păstrat date referitoare la elementele decorative ale acestuia (foto 9). Acest fapt poate însemna inclusiv lipsa unei ștanțe, întrucât câmpurile cotorului erau decorate, la fel ca tăbliile, prin presare oarbă. Fiecare câmp putea avea ornamentație diferită și putea include ștanțe diferite de cele aplicate pe scoarță. Volumul a fost încadrat de Marianne Rozsondai în grupul Erasmus-I.⁹ Éva Koroknay nu a avut ocazia să îl cunoască în cercetările sale.

Continuând consultarea literaturii de specialitate și cercetarea legăturilor din colecția Bibliotecii Naționale Széchényi, amprenta ștanței a fost identificată pe încă trei legături. Două dintre acestea apar în fotografiile din volumul lui Éva Koroknay, în cadrul grupului de legături „Seneca”. În prezent, ambele cărți se află la Biblioteca Universitară din Bratislava (Univerzita Knižnica). Pentru prezenta cercetare, Judit Lauf a realizat copii prin calchiere care, odată comparate, s-au dovedit identice cu amprenta ștanței cu frunză dublă pelta.¹⁰

Una dintre legături¹¹ prezintă în câmpul central un cerc de dimensiuni mai mari, trasat cu trei linii concentrice. Interiorul acestuia este umplut cu un motiv simetric de împletitură, iar frunzele duble pelta sunt dispuse în linie de-a lungul curbării exterioare a cercului. Chenarele sunt decorate cu motive vegetale compuse sub formă de împletitură¹² și cu un model de împletitură propriu-zis (foto 10).

Pe cealaltă legătură¹³, benzile aflate deasupra și dedesubtul câmpului central sunt umplute cu un model de tip grilaj, iar motivul vegetal din chenarele volumului anterior apare aici dispus radial în jurul cercului central. Frunza dublă pelta este plasată în colțurile câmpului central, orientată spre interior. Chenarul exterior al legăturii este decorat cu unul dintre cele mai frecvente motive: palmeta cu acant (foto 11). Acest motiv este printre cele mai îndrăgite și apare în numeroase variante în ornamentația legăturilor renaștentiste maghiare (două dintre ele sunt vizibile în foto 17). Chiar și fără examinarea directă a legăturii, se observă că cureaua de închidere este fixată cu două nituri cu cap în formă de stea, tipice închiderilor în patru puncte, specifice legăturilor renaștentiste italiene realizate la sud de Alpi. Totuși, la acest volum, cureaua închide cartea doar în două puncte, de-a lungul tranșei longitudinale. Închiderea în două puncte pe coperta anterioară este caracteristică regiunilor situate la nord de Alpi. Această

ISIS_2019_007-018.pdf (20.01.2025).

Vilcssek Andrea: A corvin-kötések díszítésének általános jellemzői. *Bibliotheca Corvina Virtualis*, <https://corvina.hu/hu/a-corvinakrol/tortenet/konyvkotes/> (20.01.2025).

⁸ Un exemplu este ornamentația în grilaj de sub și deasupra câmpului central din imaginile 10/2 și 15/1, unde ștanța pătrată este umplută cu un X, iar modelul dintre diagonale se compune într-un romb și o floare stilizată. Același fenomen poate fi observat în imaginea 8/2, în ornamentația cu frunză de acant și palmetă.

⁹ Rozsondai 2019. 238-239, grupul Erasmus-I, înregistrarea 28.4. Denumirile grupurilor au fost stabilite de Éva Koroknay, pe baza unui volum reprezentativ din fiecare categorie. Marianne Rozsondai a păstrat aceste denumiri, dar a modificat parțial delimitarea grupurilor.

¹⁰ Este posibil ca evaluarea legăturilor in situ să fie realizată în viitorul apropiat.

¹¹ Seneca, Lucius Annaeus: *Opera philosophica. Epistolae*. Tarvisii, 1478. Locul păstrării: Pozsony, Univerzita Knižnica Inc. 285. Koroknay 1973. notă 49., foto 12.

¹² Același motiv vegetal apare și pe legătura volumului cu cota MNMCK – OSZK Ant. 3029; vezi mai jos.

¹³ Mediavilla, Richardus de: *Commentum super quarto libro Sententiarum*. Venetiis, 1499. Locul păstrării: Pozsony, Univerzita Knižnica, Inc. 55. Koroknay 1973. Înregistrarea nr. 33.

combinație de închidere și modul de fixare al curelei oferă un exemplu elocvent al amestecului dintre cele două tipuri de legături.

Al treilea volum a fost identificat printre incunabulele Bibliotecii Naționale Széchényi (foto 12).¹⁴ Este vorba despre un misal din Esztergom, a cărui compoziție seamănă cu cea a volumului Inc. 55, păstrat la Bratislava, însă cercurile concentrice din zona centrală a scoarței au rămas neornamentate. Particularitatea acestui exemplar constă în ornamentația sa aurită, în timp ce celelalte trei volume decorate cu frunza dublă în formă pelta, asemenea majorității legăturilor renascentiste maghiare, sunt ornamentate prin presare oarbă. La acest misal, grupurile de frunze duble pelta și linia chenarului din jurul acestora au fost aurite. Pe coperta deteriorată, ornamentul aurit este greu vizibil, însă desenul realizat după aceasta ilustrează clar compoziția originală. Probabil din cauza dimensiunii reduse a cărții, decorarea s-a realizat doar cu trei ștanțe. Legătura a avut odinioară ferecături de colț și de centru, foarte probabil planificate încă de la început¹⁵, întrucât cercul central al scoarței nu a fost ornamentat. Cotorul, împreună cu ornamentația sa, lipsește și în acest caz.

Pe misalul din Esztergom, pe lângă frunza dublă pelta identificabilă și pe obiectul arheologic descoperit, apare și un motiv de împletitură mai simplu, care merită o mențiune aparte. Acest motiv se regăsește și pe legătura codexului pregătit pentru regele Vladislav – cunoscut drept Corvina Philostratus¹⁶ – pe coperta căruia apare împreună cu cercurile duble și cu motivul palmetei cu acant (foto 13-14). Atât prezența motivelor, cât și a auririi indică sau ar putea indica o apropiere de curtea regală. Totuși, în ciuda aparențelor, modelul de împletitură nu este identic pe cele două legături¹⁷, deoarece direcția de răsucire a motivului de pe coperta misalului din Esztergom este opusă celei de pe Corvina Philostratus. (În acest caz, asemenea firelor de ață, direcția torsadării nu se modifică prin rotirea amprentei.)

Într-una dintre miniaturile Corvinei Philostratus, ornamentația cu volute vegetale compusă din palmete și frunze de acant apare sub forma unui element arhitectural¹⁸ (foto 15), iar același motiv poate fi observat și pe ornamentația pictată și aurită a marginilor filelor Bibliei din Erlangen a lui Matia Corvin.¹⁹ Prezența acestui motiv reprezintă o dovadă suplimentară, deși discretă, în sprijinul ipotezei că ambele volume au fost realizate, respectiv legate, în Ungaria.

Determinarea exactă a locului de realizare și a atelierului de proveniență al legăturilor renascentiste maghiare este o sarcină aproape imposibilă. Éva Koroknay a împărțit legăturile renascentiste maghiare în 20 de grupuri, clasificare care, pe baza ștanțelor, pare realistă. Marianne Rozsondai, urmând structura grupurilor stabilite de Koroknay, dar lucrând cu un număr mai mic de legături și incluzând unele noi, a adus ușoare modificări în alcătuirea grupurilor și a realizat tabele de ștanțe. Numărul grupurilor nu s-a redus însă.²⁰ În aceste tabele, motivul cu frunza dublă pelta apare de trei ori. Una dintre ștanțe este numerotată 27/6 și apare în grupul ștanțelor Lucas Coronienensis; desenul amprentei sale diferă de cel al ștanței, motiv pentru care această ștanță nu este identică cu cea a obiectului arheologic descoperit.²¹ Celelalte două amprente se regăsesc în două tabele diferite: una, cu numărul 28/8, figurează în grupul Erasmus-I (unde este inclus și volumul de predici al lui Pelbárt Temesvári menționat anterior), iar cealaltă, cu numărul 13a/21, apare în grupul Lucanus. Este totuși foarte probabil ca cele două amprente să provină de la aceeași unealtă. (Cele două legături păstrate la Bratislava sunt încadrate de Koroknay în grupul Seneca, în timp ce în volumul lui Rozsondai, Inc. 285 este inclus în grupul Lucanus, iar Inc. 55 nu este menționat.) Diferențele în clasificarea ștanțelor în grupuri rezultă din faptul că, în timpul cercetărilor și organizării în grupuri, ștanțele identice sau aparent identice pot apărea pe mai multe legături, distribuite astfel în grupuri diferite. Această „migrație” este aproape imposibil de urmărit. Ea poate fi explicată prin fuzionarea sau divizarea unor mici ateliere, posibil formate dintr-o singură persoană, prin împrumutul de ștanțe între ateliere apropiate sau, nu în ultimul rând, prin identificări inexacte. Este greu de stabilit câte ștanțe putea deține un atelier, însă este cert că ștanțele care apar împreună pe o legătură au fost folosite simultan, în

¹⁴ *Missale Strigoniense*. Nürnberg, 1498. MNMCK – OSZK Inc. 1196. Editor: Theobald Feger, comerciant și editor de carte din Buda.

¹⁵ Faptul că pe legătură urmau să fie aplicate ferecături era rareori luat în considerare în timpul procesului de legătorie, motiv pentru care, în majoritatea cazurilor, sub ferecături se găsește ornamentație. Totuși, ferecăturile erau aplicate de regulă în una dintre etapele finale ale legăturii, dar înainte de lipirea filelor de gardă. Pe pielea copertei s-au păstrat amprentele ferecăturilor, precum și urmele perforațiilor lăsate de cuiele de fixare.

¹⁶ Corvina Philostratus a fost realizată încă pentru Matia Corvin, însă finalizarea și legarea ei au avut loc abia după moartea regelui. Volumul se află într-o așa-numită „legătură Ulászló”, specifică perioadei succesorului său. Acest tip de legături se caracterizează prin faptul că majoritatea ștanțelor folosite sunt regravate după ștanțele originale ale Corvinelor. (Ștanțele Corvinelor nu mai apar pe alte legături după moartea lui Matia.) MNMCK OSZK Cod. Lat. 417 Philostratus: *Heroica, Imagines, De vitis sophistarum, Epistolae*. <https://corvina.hu/hu/corvina/virtualis-corvinak/codlat417-hu/> (21.01.2025).

¹⁷ Nici dimensiunea, nici desenul cercurilor duble nu corespund, însă motivul în sine este un ornament des întâlnit atât în legăturile renascentiste italiene, cât și în cazul corvinelor.

¹⁸ Pe verso-ul primei file din Corvina Philostratus, MNMCK – OSZK Cod. Lat. 417.

¹⁹ Erlangen, Universitätsbibliothek Ms. 6 <https://corvina.hu/kepnezegeto/index.php?corvina=ms6&lang=hu> (21.01.2025).

²⁰ Numărul tabelelor întocmite de Marianne Rozsondai a crescut, deoarece unele grupuri au fost împărțite în subgrupuri, iar ștanțele anumitor legături sunt prezentate în tabele separate. Autoarea menționează, de asemenea, că pot exista suprapuneri între unele grupuri. În tabele, grupurile de legături au atât nume, cât și număr de identificare, iar numerele precedate de o bară oblică (/) indică numărul ștanței în cadrul aceluși tabel.

²¹ Aripile ștanței sunt mai rigide, curbura exterioară lipsește, iar linia lor este aproape dreaptă.

același loc, în același atelier. Dacă analizăm comparativ mai multe legături, putem observa atât similitudini, cât și diferențe. Conform convenției, apariția a trei ștanțe identice pe mai multe legături indică o proveniență din același atelier, însă unele ștanțe cu desen foarte specific – cum sunt unele rozete mari – pot sugera, cel puțin ipotetic, o origine comună. Pe baza acestor concordanțe, repertoriul de unelte al unui atelier se poate extinde prin includerea de noi legături, și, în cel mai bun caz, se poate reconstrui inventarul complet de ștanțe al atelierului respectiv. Odată stabilit acest inventar, pot fi atribuite aceluiași atelier și legături care nu prezintă similitudini directe ale ștanțelor. Poate ajuta și compoziția ornamentației, care poate indica, la rândul ei, o origine comună, deși, fiind și ea determinată de modă și obiceiuri, nu oferă o garanție. O astfel de similitudine compozițională poate fi observată în desenele care urmează și care ilustrează structura ornamentației (fig. 16). Dintre acestea, doar două ștanțe coincid: rozeta centrală și stelele dispuse în jurul ei și în colțuri. Totuși, apartenența comună a celor două legături este confirmată nu doar de aspectul ornamentației, ci și de tabelul de ștanțe alcătuit de Marianne Rozsondai (grupul Erasmus-I, poziția 28), în care, cu o singură excepție, apar toate amprente ștanțelor identificate pe cele două legături. Ștanța lipsă este ornamentația cu volute vegetale de sub câmpul central al legăturii Ant. 3029.²² Motivul absenței sale este că această legătură nu era cunoscută nici de Marianne Rozsondai, nici de Éva Koroknay.

Determinarea setului de ștanțe utilizate în atelierele de legătorie este îngreunată de numeroși factori. Cel mai important dintre aceștia este faptul că doar o mică parte dintre legăturile realizate s-a păstrat, iar cele păstrate sunt răspândite în colecții aflate în mai multe țări. În lipsa unui acces digital, de bună calitate, compararea acestora este extrem de dificilă. Această dificultate este accentuată și de faptul că bibliotecile își inventariază volumele în funcție de conținut, și nu în funcție de legătură. Doar câteva legături deosebite fac excepție de la această regulă. Prin urmare, în colecții se pot ascunde încă numeroase legături necunoscute sau neidentificate. O altă dificultate majoră o constituie identificarea ștanțelor, deoarece motivele decorative preferate în legăturile renascentiste maghiare apar într-o varietate extrem de largă de forme grafice, diferențele dintre două variante fiind adesea aproape imperceptibile – ceea ce, totuși, implică folosirea a două unelte distincte. Un exemplu în acest sens îl constituie cele două variante diferite ale unui motiv decorativ de tip palmetă cu frunze de acant, ale căror diferențiere ar fi practic imposibilă în cazul în care ar fi uzate (foto 17). Din păcate, starea uzată este o caracteristică frecventă a legăturilor renascentiste maghiare, ca urmare a unui destin adesea marcat de vicisitudini.

Se poate demonstra, de asemenea, că anumite motive decorative preferate erau prezente în ateliere într-o formă aproape identică, în mai multe exemplare.²³

O problemă similară apare în cazul motivului împletit foarte caracteristic – aparent unic – de pe legătura volumului Temesvári, care pare să apară și pe legătura incunabulului EK Inc. 400²⁴ (foto 19-20). Ambele ștanțe sunt uzate, însă; datorită repetiției motivului, desenul lor poate fi reconstruit. Dimensiunile celor două sunt aproape identice, iar la o primă vedere și execuția grafică pare similară, ceea ce a condus la presupunerea că această ștanță ar putea face parte din categoria formelor ușor identificabile, de tip unicat. Totuși, compararea celor două imagini relevă numeroase diferențe grafice subtile, indicând că este vorba despre două ștanțe diferite – două variante ale aceluiași motiv de împletitură (foto 18). În acest caz, nici celelalte ștanțe de pe legătură nu corespund cu cele de pe vreuna dintre legăturile decorate cu motivul frunzei duble pelta, astfel încât se poate afirma cu certitudine că realizarea acestora a avut loc în ateliere diferite (foto 19).

Ștanța care apare pe aceeași legătură, umplând registrul dintre cele două cercuri concentrice ale ornamentului central, poate fi interpretată ca o frunză dublă pelta stilizată (foto 19). Modul său de utilizare, precum și compoziția câmpului central, amintesc de legătura cu cota Inc. 285 (foto 10).

Ștanțele au fost, cel mai probabil, realizate la Buda sau în alte orașe maghiare, în acord cu gustul și cerințele locale. Infrastructura profesională necesară era disponibilă, atelierele de orfevrărie funcționau la un nivel înalt. Se poate presupune că prețul acestor unelte nu era foarte ridicat, cel puțin acest lucru este sugerat de numărul mare de ștanțe regăsite pe legăturile din anumite grupuri.

În concluzie, în lista volumelor decorate cu frunze duble pelta examinate, se regăsesc trei incunabule tipărite înainte de anul 1500 și un volum de Carte Veche Maghiară (RMK)²⁵ tipărit după 1500 – toate patru prezentând legături aparținând stilului renascentist maghiar. Aceste legături formează un grup distinct nu doar prin ornamentația

²³ De exemplu, motivul palmetă cu acant, atât de îndrăgit în legăturile renascentiste maghiare, apare în șase variante distincte – realizate cu șase unelte diferite – pe legături atribuite grupului Lányi, cel mai probabil executate într-un singur atelier. (Între timp, s-a demonstrat că a șaptea variantă nu aparține acestui grup.) Tóth Zsuzsanna: A Lányi-kódex kötéscsoport vizsgálatának eredményei. *A Csíki Székely Múzeum évkönyve X.*, Csíki Székely Múzeum, Csíkszereda, 2014. 213-245.

²⁴ Hieronymus, Sofronius Eusebius: *Epistolae* pars I-II. Venezia, 1490, Bernardinus Benalis, EK Inc. 400.

ELTE katalógus: <https://opac.elte.hu/Record/opac-EUL01-000415274>; <http://hdl.handle.net/10831/107662> (21.01.2025).

²⁵ RMK – *Régi Magyar Könyv* („Carte Maghiară Veche”) – este o colecție bibliografică ce cuprinde tipărituri cu relevanță maghiară, publicate de la începuturile tiparului în Ungaria până în anul 1711. Szabó Károly – Hellebrant Árpád: *Régi magyar könyvtár III. A magyar szerzőktől külföldön 1480-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványok könyvészeti kézikönyve I—II.* Budapest, 1896-1898.

²² MNMCK OSZK Ant. 3029, *Breviarium Romanum*, Venezia, 1508.

lor, ci și prin caracteristicile tehnice ale execuției. Aspectul lor diferă semnificativ de legăturile gotice. În termeni foarte simplificați, legăturile gotice erau realizate cu coperte cu margine redusă, având plăci fie drepte, fie ușor arcuite spre exterior. În schimb, legăturile renașcentiste italiene și maghiare se caracterizează prin margini alungite ale plăcilor, ale căror fețe interioare erau teșite, ceea ce conferă cărții un aspect mult mai fin și delicat.²⁶ Cotoarele acestor legături erau drepte sau foarte puțin rotunjite. În cazul legăturilor mai timpurii, capetele erau decorate uneori cu capitalbanduri în formă de „os de pește”, specifice atât stilului gotic, cât și celui renașcentist italian. La legăturile ulterioare, în schimb, întâlnim aproape exclusiv așa-numitele capitalbanduri bicolore (foto 21). Legăturile renașcentiste maghiare nu au preluat sistemul de închidere specific legăturilor renașcentiste italiene, care presupunea închiderea pe coperta din spate, nu doar pe latura lungă, ci și la capetele superioare și inferioare, precum și utilizarea închizătorilor tip „gheară” – toate acestea lipsind în mod caracteristic.²⁷ În schimb, legăturile maghiare renașcentiste se închid de obicei pe coperta anterioară, în două puncte de-a lungul tranșei longitudinale, folosind închizători de tip nürnbergez sau cu contur lobat.²⁸ Dacă legăturile sunt prevăzute și cu ferecături, acestea sunt aproape exclusiv realizate prin presare, având formă deltoidă pentru colțuri și formă romboidală pentru mijlocul copertei.

În mod obișnuit, filele de gardă ale acestor legături sunt formate dintr-o pereche de file din hârtie manuală, pliată peste primul fascicul, însă pliul nu era lipit (foto 21).

Cel mai interesant aspect este tipul de cusătură realizat într-un mod unic, care apare la marea majoritate a legăturilor renașcentiste maghiare. În acest sistem, primul și ultimul fascicul al volumului erau cusute cu inel de întoarcere a aței²⁹, în timp ce fasciculele intermediare erau

cusute fără (foto 22). Această tehnică mixtă de cusătură nu apare la alte tipuri de legături și pare să indice că, independent de setul de ștanțe sau de legător, metoda de cusătură a legăturilor renașcentiste maghiare are o origine comună. Legătura volumului Temesvári corespunde acestui tip de cusătură, în timp ce misalul de la Esztergom a fost refăcut, iar cele două volume păstrate la Bratislava nu au putut fi încă examinate.

Legăturile renașcentiste maghiare acopereau atât manuscrise, cât și tipărituri. Manuscrisele erau realizate în mare parte la nivel local, în funcție de nevoile comunităților, iar printre ele se numără și importante relicve lingvistice pentru cultura maghiară, precum Codicele Apor și Legenda Sfintei Margareta. Răspândirea tiparului a făcut posibilă achiziționarea cărților la costuri mai reduse și a dus la extinderea generalizată a utilizării lor. Acest lucru este demonstrat de succesiunea rapidă a edițiilor de misale³⁰ și breviarii de la sfârșitul secolului al XV-lea și începutul secolului al XVI-lea, care au devenit accesibile chiar și parohiilor.³¹ Nevoia de carte era, așadar, prezentă – și nu doar pentru cărți de cult, ci și pentru manuale destinate învățământului. Cel mai probabil, doar lipsa unei cereri solvabile a limitat satisfacerea acestor necesități.

După încetarea activității tipografiei lui Hess, rolul tipografiei din Buda a fost preluat de comercianții-editori de carte, care au adus în Ungaria volume tipărite în străinătate. Aceștia organizau, comandau și în parte finanțau tipărirea cărților în tipografii din afara țării, precum și activitățile legate de transportul și distribuția acestora. În unele cazuri, comandau și clișee de gravură în lemn pentru ilustrațiile volumelor, care rămâneau în proprietatea lor și erau reutilizate în mai multe ediții. Ei nu erau doar simpli comanditari, ci și agenți ai marilor rețele europene de distribuție de carte, care dominau piața de carte a epocii. Printre acestea se numărau, de exemplu, atelierul lui Ratdolt, mai întâi la Veneția, apoi la Augsburg, sau tipografia lui Koberger din Nürnberg.³² Comercianții de carte nu acționau în general în numele unui singur comanditar, ci întrețineau legături comerciale cu mai multe centre tipografice. Cei mai cunoscuți comercianți de carte

²⁶ Pe unele legături renașcentiste maghiare — mai ales printre cele timpurii, aflate încă în faza de formare — se mai pot întâlni scoarțe ale copertelor ale căror margini nu sunt teșite.

²⁷ Singura excepție o constituie grupul legăturilor Corvinelor și câteva legături aflate în proximitatea curții regale, în cazul cărora se poate observa încă un sistem de închidere în patru puncte.

Pentru detalii, vezi: Tóth 2019. 11-13.

²⁸ Tóth Zsuzsanna: Könyvveretek használata Mátyás korában és a karmos csattípus jelenléte Magyarországon In *Architectura religioasă medievală din Transilvania – Középkori egyházi építészet Erdélyben – Medieval Ecclesiastical Architecture in Transylvania VI*. Szerk. Szócs Péter Levente, Szatmárnémeti, 2020, Editura Muzeului Sătmărean, 309-313. https://biblioteca-digitala.ro/reviste/carte/satu-mare/Arhitectura-religioasa-medievala-Transilvania_VI_2020.pdf (18.01.2025).

²⁹ Inelul de întoarcere a aței (*fitzpoint* în limba maghiară, *Fitzbund* în limba germană, *kettle stitch* în limba engeză, n.t.) este acel punct de pe plierea fasciculului în care firul de cusătură trece dintr-un fascicul în altul; în lipsa acestuia, firul de cusătură urmează întreaga lungime a plierii și trece în fasciculul următor ocolind baza capitalbandului. Ambele tipuri de cusătură – cu sau fără inel de întoarcere – au fost răspândite în mod curent, însă combinarea lor în cadrul aceleiași legături nu este atestată. În plus, în legăturile renașcentiste maghiare, în primul și ultimul fascicul, firul de cusătură poate fi dublat pe toată lungimea, sau doar între punctele de cusătură, în mai multe variante. Aceste variații

indică parțial existența mai multor legători, iar parțial caracterul încă nedefinit al metodei. Deoarece acest tip de cusătură este puțin cunoscut sau complet necunoscut, în timpul restaurării este adesea compromis, întrucât legătura este refăcută fie într-un sistem, fie în celălalt, fără a respecta structura originală. Pentru a preveni astfel de pierderi, este necesară o atenție deosebită în cazul acestui tip de legătură!

³⁰ Kelényi B. Ottó: Bakócz Tamás és egy budai polgár misekönyvüzletének bonyodalmai. *Magyar Könyvszemle*, Kisebb közlemények, 1942, 4. füzet, 431-435. https://www.epa.oszk.hu/00000/00021/00211/pdf/MKSZ_EPA00021_1942_66_04_410-436.pdf#page=22 (18.01.2025).

³¹ Kelényi B. Ottó: Kaym Orbán budai könyvesháza. *Magyar Könyvszemle*, Kisebb közlemények 1943, 4. füzet, 429-430. https://epa.oszk.hu/00000/00021/00215/pdf/MKSZ_EPA00021_1943_67_04_429-437.pdf (18.01.2025).

³² Fitz József: *A magyar nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedés története*. Budapest, 1959, Akadémia Kiadó, 160-203, mai ales 160.

din Buda sunt: Theobald Feger, Johannes Paep, Urbanus Kaym și Stephanus Heckel. Dacă aceștia participau și la finanțarea tipăririi volumelor, sigla lor editorială apărea imprimată în carte, menționând că sunt comercianți de carte din Buda.³³ În cazul în care se ocupau doar de comercializarea volumelor, numele lor nu apărea.³⁴ Situația este și mai complexă, deoarece editorii-comercianți colaborau adesea între ei, împărțind costurile tipăririi unei cărți, iar uneori existau și legături de rudenie între ei.

Editorii-comercianți de carte din Buda nu doar distribuiau volumele, ci le și legau, iar această dublă implicare oferă o posibilă explicație pentru amestecul de ștanțe întâlnit pe legăturile de carte, precum și pentru eventuala lor împrumutare sau circulație între ateliere.

Utilizarea coperților din hârtie a început să se răspândească după anul 1500, în paralel cu apariția cărților mai accesibile ca preț. Inițial, pentru realizarea acestor coperti s-au folosit, probabil, de exemplare tipografice defectuoase sau devenite inutile, provenite din atelierele tipografice și folosite pentru ambalarea fasciculelor. Curând însă, aceste maculaturi au început să fie comercializate, întrucât reprezentau o soluție practică pentru fabricarea coperților prin caserare. La legăturile cu plăci din lemn nu s-au utilizat deșeuri tipografice, însă sunt cunoscute exemple de legături renescentiste maghiare cu scoarțe din hârtie.³⁵ Un astfel de volum a fost identificat în grupul de legături asociată Codicelui Lányi, în care fragmentele de tipărituri extrase din scoarțe demonstrează în mod clar folosirea maculaturii în procesul de confecționare a coperților. Aceste fragmente pot fi corelate cu publicații comandate și distribuite de comercianții de carte din Buda, fapt ce sprijină concluzia că aceștia nu se ocupau doar de comerțul de carte, ci și de activitatea de legătorie.³⁶

Faptul că activitățile de editare, comerț de carte și legătorie ofereau, în cel mai bun caz, doar un trai decent este dovedit de documentele păstrate, care menționează restanțe de plată, evacuări³⁷ și ipoteci de locuințe ale ce-

lor care practicau aceste meserii.³⁸ Aflăm din aceste surse că Orbán, legător de cărți, a fost evacuat din turnul său de locuit din cetate, iar dintr-un alt act — pe baza identității profesiei și a numelui — se poate deduce că și-a continuat activitatea — sau poate că deja o desfășura — în locuința socrului său, aflată, probabil, într-una dintre cele patru case de tăbăcari din Víziváros³⁹ (cartier istoric, situate la poalele cetății Buda). Sub cetate, în Víziváros, se aflau atelierele, clădirile economice, abatoarele, portul și alte facilități care deserveau populația aflată în interiorul cetății și al zidurilor de apărare; tot aici se găseau și depozitele vamale.⁴⁰

Este de la sine înțeles că Víziváros reprezenta un loc ideal și pentru ateliere de legătorie, precum și pentru depozite; nu în ultimul rând, tot aici a fost descoperită și unealta de legătorie. Surse ulterioare atestă, de asemenea, că taxa vamală pentru cărțile nelegate era mai redusă decât pentru cele legate. Din acest motiv, o parte dintre volume erau transportate nelegate, ceea ce nu doar reducea costurile, ci permitea și legarea acestora la destinație, conform dorinței cumpărătorului, sau predarea lor sub formă de fascicule nelegate.⁴¹ În majoritatea cazurilor, fasciculele tipărite plecau din tipografia nelegate, fiind expediate către comandanți în butoaie — un fel de „container” al epocii — așa cum reiese dintr-o reprezentare din 1535, provenind din Nürnberg (foto 23).⁴²

Urmele unui atelier de legătorie sunt însă greu de identificat într-un sit arheologic. Legătoria de carte nu necesita un spațiu cu trăsături specifice, iar din punct de vedere tehnic impunea foarte puține unelte specializate, aproape doar ștanțele. Majoritatea uneltelor erau fie construite din lemn, precum presa sau cadrele de cusut, fie obiecte comune, folosite și în alte meșteșuguri: acul, foarfeca, fi-

---

băcar... după ce aceștia nu au reparat turnul aflat în posesia lor... În consecință, consiliul a decis să reia posesia turnului.” Végh 2008. 161. Un alt document notarial a fost emis în farmacia (librăria) comerciantului de carte Urbanus Kaym din Buda, cunoscută și sub numele de librăria din „Casa celor Patru Tăbăcari”. Este vorba despre aceeași persoană menționată mai sus: Urbanus Kaym. Lauf 2019b.

³⁸ Kelényi 1943.

³⁹ Fitz József (1959): *A magyar nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedés története*. Budapest, Akadémia Kiadó, 193.

⁴⁰ Benda 2021.

⁴¹ În unele volume se pot observa urme care indică faptul că fasciculele au fost utilizate o perioadă de timp fără a fi legate. Sánta Sára – Tóth Zsuzsanna: Christoph von Scheurl, a német humanista diplomata könyvtárának kötetei az Országos Széchényi Könyvtárban. / Volumele bibliotecii diplomatului umanist german, Cristoph von Scheurl, păstrate la Biblioteca Națională Széchényi. *Isis – Erdélyi Magyar Restaurátor Füzetek / Revista Restauratorilor Maghiari din Transilvania* 22. Szerk. Kovács Petronella, Székelyudvarhely, Haáz Rezső Múzeum, 46-54, / 190-193.

⁴² Reprezentare a unui comerciant de carte din Nürnberg, 1543, în timp ce încarcă volume legate într-un butoi. *Hausbuch der Landauer 12 Brüder-Stiftung* I.

Landauer I. = Amb. 279.2° Folio 31 verso. *Stadtbibliothek im Bildungscampus Nürnberg*
https://online-service.nuernberg.de/viewer/image/225a2718-c1c1-43fd-9f4a-4911bfe95219/64/LO_0064/ (21.01.2025).

³³ De exemplu, în 1514, la Veneția, în tipografia Liechtenstein, a fost tipărit un misal paulin. În colofon se precizează că doar capitulul general are dreptul, în cadrul ordinului, de a comanda o carte liturgică — acesta poate ordona compilarea, redactarea și tipărirea lucrării. Pentru distribuție a fost desemnat un comerciant de carte din Buda, Stephanus Heckel.

Vezi în acest sens: Lauf Judit: Magyar nyelvemlékszövegek egy pálos misekönyvben. *Magyar Könyvszemle*, 2019, 135. évf. 1. szám, 18-35. https://epa.oszk.hu/00000/00021/00425/pdf/EPA00021_magyar_konyvszemle_2019_01_018-035.pdf (14.01.2025).

³⁴ Kókay György: *A könyvkereskedelem Magyarországon*. Budapest, 1997, Balassi Kiadó, 32-43.

³⁵ Erasmus: *Institutio principis Christiani...*, Basel, 1516, Iohannes Frobenius, MNMCK OSZK Ant. 7980.

³⁶ Lauf Judit: Budai reneszánsz kötéstáblából előkerült ősnymotatvány-töredékek: A Lányi-kódex kötészaládja és a budai könyvkereskedők. *Magyar Könyvszemle* 2019, 135. évf. 3. szám, 331-345. DOI 10.17167/mksz.2019.3.331-345 (14.02.2025).

³⁷ Végh András: *Buda város középkori helyrajza* II. Monumenta Historica Budapestiensis XVI. Budapesti Történeti Múzeum, Budapest, 2008, 148. În anul 1506, consiliul orașului Buda l-a convocat pe Orbán, legător de cărți, împreună cu soția sa „... fiica răposatului Gergely, tă-

erăstrăul, ciocanul, dălțile, cuțitul de șerfuit sau cuțitul de netezit falțul. Datorită dimensiunii reduse, aceste unelte puteau fi ușor transportate, astfel că, în caz de mutare sau desființare a atelierului, nu rămâneau urme arheologice vizibile. De cele mai multe ori, astfel de obiecte ies la iveală doar în urma distrugerii atelierului sau atunci când ștanțele ori ferecăturile sunt pierdute și ulterior recuperate ca artefacte.

Dintre cele patru volume analizate, doar unul — mîsalul de la Esztergom — a fost editat de un editor de carte din Buda, însă distribuitorul ar fi putut fi oricare dintre comercianții activi la acea vreme. Trebuie luat în considerare și faptul că legătoria de carte nu se realiza exclusiv în ateliere laice, ci avea loc și în unele mănăstiri. Totuși, doar puține legături sau ștanțe au putut fi atribuite cu certitudine unor ateliere monastice, respectiv delimitate clar de cele laice.

Ștanța descoperită în zona Budai Vigadó nu poate fi, deocamdată, atribuită cu certitudine niciunui atelier, leghător sau comerciant de carte. Totuși, un lucru este sigur: în anul 1509 era încă folosită la Buda, întrucât volumul Temesvári a fost editat în acel an.

Identificarea și documentarea volumelor, releveul lor, realizarea fotografiilor, amprentelor și desenelor – cu excepția fotografiilor 1, 9 și 23 – au fost efectuate de către autor:

BIBLIOGRAFIE

BENDA, Judit (2021): A kúszólevél nyomában. Budai ötvösműhelyek és egy 15. századi műhely leletei. In Cseh Fruzsina – Kis Viktória – Szulovszky János (szerk.): *A nemes- és színesfémek régészete, története és néprajza a Kárpát medencében. Készítéstechnikai, archeometriai és társadalomtörténeti megközelítések*. Budapest, ELKH BTK, 89-103.

FITZ József (1959): *A magyar nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedés története*. Budapest, Akadémia Kiadó.

KELÉNYI B. Ottó (1942): Bakócz Tamás és egy budai polgár misekönyvüzletének bonyodalmai. *Magyar Könyvszemle*, Kisebb közlemények, 431-435. https://www.epa.oszk.hu/00000/00021/00211/pdf/MKSZ_EPA00021_1942_66_04_410-436.pdf#page=22 (18.01.2025).

KELÉNYI B. Ottó (1943): Kaym Orbán budai könyvesháza, *Magyar Könyvszemle*, Kisebb közlemények, 4. füzet, 429-430. https://epa.oszk.hu/00000/00021/00215/pdf/MKSZ_EPA00021_1943_67_04_429-437.pdf (18.01.2025).

KÓKAY György (1997): *A könyvkereskedelem Magyarországon*. Budapest, Balassi Kiadó.

LAUF Judit (2019a): Magyar nyelvemlékszövegek egy pálos misekönyvben. *Magyar Könyvszemle*, 135 évf. 1. szám, 18-35.

LAUF Judit (2019b): Budai reneszánsz kötetstáblából előkerült ősnymtatvány-töredékek: A Lányi-kódex kötetcsaládjá és a budai könyvkereskedők. *Magyar Könyvszemle*, 135. évf. 3. szám, 331-345.

ROZSONDAI Marianne (2019): *A magyar könyvkötés a gótikától a művészkönyvekig*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ – Kossuth Kiadó. https://real.mtak.hu/103023/1/magyar_konyvkotes.pdf (22.01.2025).

SÁNTA Sára – TÓTH Zsuzsanna (2023): Christoph von Scheurl, a német humanista diplomata könyvtárának kötetei az Országos Széchényi Könyvtárban. / Volumele bibliotecii diplomatului umanist german, Christoph von Scheurl, păstrate la Biblioteca Națională Széchényi. *Isis – Erdélyi Magyar Restaurátor Füzetek / Revista Restauratorilor Maghiari din Transilvania* 22. Szerk. Kovács Petronella, Székelyudvarhely, Haáz Rezső Múzeum, 46-54./ 190-193.

https://epa.oszk.hu/00400/00402/00022/pdf/EPA00402_ISIS_22_046-054.pdf (18.01.2025).

SZ. KOROKNAY Éva (1973): *Magyar reneszánsz könyvkötések*. Művészettörténeti Füzetek 6. Budapest, Akadémiai Kiadó.

SZABÓ Károly – HELLEBRANT Árpád (1896-98): *Régi magyar könyvtár III*. A magyar szerzőktől külföldön 1480-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványok könyvészeti kézikönyve, I–II. Budapest.

TÓTH Zsuzsanna (2019): Corvina-kötések az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményében. / Legături de cărți tip corvina în colecția Bibliotecii Naționale Széchényi. *Isis – Erdélyi Magyar Restaurátor Füzetek / Revista Restauratorilor Maghiari din Transilvania* 19. Szerk. Kovács Petronella, Haáz Rezső Múzeum, Székelyudvarhely, 7-18. / 125-130.

https://epa.oszk.hu/00400/00402/00018/pdf/EPA00402_ISIS_2019_007-018.pdf (20.01.2025).

TÓTH Zsuzsanna (2014): A Lányi-kódex kötetcsoporthoz vizsgálatának eredményei. *A Csiki Székely Múzeum évkönyve X.*, Csiki Székely Múzeum, Csíkszereda, 213-245.

https://library.hungaricana.hu/hu/view/SZAK_SZEK_Evk_2014/?pg=214&layout=s (20.01.2025).

TÓTH Zsuzsanna (2020): Könyvveretek használata Mátyás korában és a karmos csattípus jelenléte Magyarországon. *Architectura religioasă medievală din Transilvania – Középkori egyházi építészet Erdélyben – Medieval Ecclesiastical Architecture in Transylvania VI*. Ed. Szócs Péter Levente, Satu-Mare, Editura Muzeului Sătmărean. 305-324.

VÉGH András (2008): *Buda város középkori helyrajza II*. Monumenta Historica Budapestiensis XVI. Budapest, Budapesti Történeti Múzeum.

https://library.hungaricana.hu/hu/view/ORSZ_BPTM_Mhb_15/?pg=0&layout=s (18.01.2025).

VILCSEK Andrea (2018): A corvin-kötések díszítésének általános jellemzői. <https://corvina.hu/hu/a-corvinakrol/tortenet/konyvkotes/> (18.01.2025).

Zsuzsanna Tóth

Artist restaurator lemn și mobilier

Restaurator carte și hârtie

Tel.: +36-30-479-0686

E-mail: toth.zsuzsanna@oszk.hu

LISTA FOTOGRAFIILOR

- Foto 1. Ștanța – vedere frontală și laterală, lungime: 6,8 cm; Muzeul de Istorie al Budapestei, nr. inv.: 2018.92.18.1; fotografie de Bence Tihanyi
- Foto 2. Ștanță individuală utilizată și în prezent, de asemenea fără mâner
- Foto 3. Amprenta ștanței
- Foto 4. Două frunze pelta pe legătura Corvinei cu cota Cod. Lat. 160 din colecția MNMKK – OSZK (Fondul de Cărți și Manuscrise al Muzeului Național Maghiar - Biblioteca Națională Széchényi din Ungaria). Curtinus Rufus: *De gestis Alexandri Magni*, 1467; legătura datată spre sfârșitul anilor 1480
- Foto 5. Ornament de margine gotic pe legătura unui incunabul. MNMKK – OSZK Inc. 799, Veneția, 1480
- Foto 6. Motiv ornamental pe nervura suspendată a bazilicii de încoronare din Székesfehérvár
- Foto 7. Pelbárt Temesvári (Pelbartus Ladislaus de Temesvar): *Sermones Pomerii de tempore*, [Lugduni], 1509. MNMKK – OSZK RMK III. 161/3. Structura ornamentației de pe legătura uzată este mai clar vizibilă în primul desen din fotografia 15
- Foto 8. Roletă decorativă folosită și în prezent pentru liniere și delimitarea registrelor. Cu varianta sa lată, cu muchie ornamentată, se puteau imprima pe piele benzi cu motive repetitive
- Foto 9. Ștanțele de pe legătura volumului lui Pelbárt Temesvári, denumite conform clasificării lui Rozsondai Marianne: 1. motiv cu împletitură complexă, 2. decor în grilaj pătrat de dimensiuni mari, 3. rozetă încadrată de un cerc, 4. frunză gotică, 5. stea, 6. frunză dublă pelta (amprenta uneltei descoperite în săpătură)
- Foto 10. Copie prin calchiere de pe legătura volumului cu cota Inc. 285, tipărit în 1478, detaliu cu frunze duble pelta. Bratislava, Univerzitătná Knižnica (Biblioteca Universitară)
- Foto 11. Desen schematic al structurii ornamentației, realizat după volumul tipărit la Veneția în 1499, cota Inc. 55. Bratislava, Univerzitătná Knižnica (Biblioteca Universitară), după imaginea 32 din lucrarea lui Koroknay (vezi și nota de subsol 33)
- Foto 12. 1. coperta din spate a *Missale Strigoniense*, 2. desenul ornamentației, 3. detaliu din legă-

tură cu frunză dublă pelta aurită, Nürnberg, 1498. MNMKK – OSZK Inc. 1196

- Foto 13. Motiv de împletitură pe legătura Corvinei Philostratus, adâncimea imprimării a fost umplută cu pigment albastru, însă cea mai mare parte s-a desprins în timp
- Foto 14. Motiv de împletitură pe coperta misalului de la Esztergom
- Foto 15. În miniatura din Corvina Philostratus, pe parapet, apare motivul palmetă cu frunze de acant, foarte popular în legăturile renascentiste maghiare, ale cărui variante foarte asemănătoare pot fi văzute sub formă ștanțată în foto 17
- Foto 16. Cele două volume coincid doar în două ștanțe, însă compoziția copertilor este foarte asemănătoare
Stânga: Lugduni, 1509, MNMKK – OSZK RMK III. 161/3. Dreapta: Veneția, 1508, MNMKK – OSZK Ant. 3029
- Foto 17. Două variante foarte asemănătoare ale motivului de palmetă cu frunze de acant:
Stânga: *Missale Strigoniense*, Veneția, 1513, Stephanus Heckel, librării Budensis, MNMKK – OSZK RMK III. 161/3. Dreapta: Ambrosius Mediolanensis: *Opera omnia*, Basel, 1516, Adam Petri, impensis Johannis Koberger, MNMKK – OSZK Ant. 1247
- Foto 18. Cele două motive de împletitură sunt greu de diferențiat în fotografie și în copiile prin calchiere, dar desenele de reconstrucție evidențiază deosebiri. Primele două imagini prezintă fotografia și desenul de reconstrucție a motivului de pe legătura MNMKK – OSZK RMK III. 161/3, următoarele trei reprezintă desenul de reconstrucție de pe legătura EK Inc. 400 și cele două copii prin calchiere deteriorate, care au stat la baza desenului de reconstrucție
- Foto 19. Calchiera câmpului central al copertei; motivul ornamental din inelul decorativ poate fi interpretat ca o frunză dublă pelta stilizată. EK Inc. 400
- Foto 20. Motiv de împletitură ce umple unul dintre chenarele exterioare de pe coperta din spate; desenul diferă de cel al volumului Temesvári. EK Inc. 400
- Foto 21. Plierea filei de gardă; se observă, de asemenea, capitalbandul bicolor și marginea alungită, teșită în unghi
- Foto 22. În cusătura mixtă, apare pe cotor inelul de întoarcere a aței (*fitzpont*), la capătul primului și ultimului fascicul
- Foto 23. Reprezentare a unui comerciant de carte, Nürnberg, 1543. Stadtbibliothek im Bildungscampus Nürnberg, Landauer I. = Amb. 279.2°, Folio 31 verso

Traducere: Fruzsina Rauca-Bencze